

KOOPKRACHT STIJGT

DAT LAAT IK ME
GEEN TWEE KEER
ZEGGEN!

Cartoon van Mario De Koninck (AAaRGh, www.aaargh.be)

BIJDRAGE

PETER SCHOLLIERS, hoogleraar geschiedenis, VUB

Honderd jaar koopkracht in België (1914-2014)

In 1999 becijferde het ministerie van Tewerkstelling en Arbeid voor de jaren 1958 tot 1996 de koopkracht van het bruto- én nettoloon.¹ Dat laatste werd (en wordt) bijna nooit gedaan omdat afhoudingen voor sociale zekerheid en belastingen individueel zijn. Het ministerie argumenteerde dat mensen geen oog hebben voor een abstract brutoloon, maar enkel belang hechten aan het loonzakje en wat daarmee kan worden gekocht. De vergelijking tussen bruto- en nettolonen is ontvullend: tussen 1958 en 1996 is de kloof almaar gegroeid. Vergeleken met de ons omliggende landen had België in de jaren 1980 en 1990 een hoge loonkost, maar een gemiddeld nettoloon. Ik geraakte gefascineerd door die informatie over bruto- en nettolonen, vroeg me af hoe beide evolueerden na 1996 en verdiepte me in berekeningen om van bruto naar netto te gaan. Maar nog interessanter zijn de *reële* bruto- en nettolonen, dat wil zeggen de bruto- en nettolonen gedeeld door het indexcijfer. Het belang van reële nettolonen is evident. Die geven immers de koopkracht aan van de loontrekkenden. Kennis over de evolutie ervan is nodig voor onderzoek naar de levensstandaard, de consumptiemaatschappij, arbeidsverhoudingen, stakingen, mortaliteit of ongelijkheid, wat essentiële thema's zijn in de sociale geschiedschrijving. Geïnspireerd door het onderzoek van het ministerie, vatte ik bijgevolg het plan op nettolonen te volgen in de jaren voor 1958 en na 1996, die om te zetten in *reële* nettolonen en zo de evolutie van de koopkracht te kennen. De eeuw tussen 1914 en 2014 leek me daarbij gepast als te onderzoeken tijdperk. Hierna volgt het verslag van mijn onderzoek, waarbij ik de technische kanten in toom houd.² Ik overloop eerst de literatuur over lonen en prijzen, kijk dan naar loonverschillen tussen enkele categorieën loontrekkenden, om ten slotte de jaarlijkse evolutie van de koopkracht te volgen.

Een en ander uit de literatuur

Al sinds de jaren 1930 wordt er in België – net als in andere Europese landen – onderzoek gevoerd naar reële lonen, te beginnen met industrielonen in de 19e eeuw.³ In de jaren 1950 en 1960 ging alle aandacht naar de pre-industriële tijd, vooral met oog voor de gevolgen van de prijzenrevolutie van de 16e eeuw.⁴ Pas in de jaren 1970 kregen de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw opnieuw aandacht⁵ en werd een synthese gepubliceerd.⁶ Net als elders in Europa werden reële lonen bestudeerd om iets te weten over de levensstandaard van arbeiders tijdens woelige perioden zoals de industriële revolutie, beide wereldoorlogen of de crisis van de jaren 1930. In de marge van deze studies bleken lonen en prijzen ook nuttig voor puur economische vraagstellingen (zoals het meten van productiviteit van de arbeid)⁷, terwijl ook demografische factoren werden gekoppeld aan de evolutie van de koopkracht (zoals onderzoek naar de kindersterfte).⁸ Loonverschillen volgens sekse, opleidingsgraad, regio of nijverheidstak kwamen eveneens aan bod.⁹ Ook speelden lonen een rol in het debat over de participatie van vrouwen aan loonarbeid.¹⁰ In de jaren 1990 verslaptte de aandacht voor reële lonen als meter van de levensstandaard, terwijl andere indicatoren, zoals de lichaamslengte, opgeld maakten. Een nieuw pertinent debat stak echter de kop op: de ongelijke rijkdom in de wereld, waarbij reële lonen alweer een centrale rol spelen. Zij bekleden momenteel een stevige plaats in onderzoek naar welzijn in landen.¹¹ Maar in tegenstelling tot vroeger laten Belgische historici de internationale studie van (reële) lonen aan zich voorbijgaan.¹²

Politiek-historici onderschatten doorgaans de rol van reële lonen, tenzij ze onderzoek doen naar de arbeidersbeweging of sociaal protest, en kijken naar stakingen,

onlusten, vakbonden of collectief overleg. In België kan onderzoek naar corporatisme, straatgeweld of arbeidsverhoudingen onmogelijk de evolutie van prijzen en lonen negeren.¹³ Enkele historici richtten zich op de wijze van loonberekening.¹⁴ Consumptiehistorici namen de koopkrachtevolutie mee in hun verklaringen, waarbij almaar meer wordt gekeken naar het inkomen van alle sociale klassen. Koopkracht van arbeiders neemt ook in dit domein een plaats van belang in, vooral met betrekking tot de periode na de Tweede Wereldoorlog.¹⁵

Al dat onderzoek levert een massa gegevens, methoden en inzichten op die passen binnen belangwekkende onderzoeksvragen en debatten. Het accent ligt echter op de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw, er is weinig samenhang wat vraagstelling, benadering of methode betreft, en de jongste dertig jaar zijn veronachtzaamd. Het hele probleem rond het verschil tussen bruto- en nettolonen komt niet aan bod, tenzij in zeer gespecialiseerde bladen van vakbonden, werkgeversverenigingen of een onderzoeksgroep van een faculteit Economie. Om antwoord te geven op de vraag naar de evolutie van de koopkracht in de voorbije eeuw bekijk ik eerst loonverschillen tussen enkele categorieën. Daarna analyseer ik jaarlijkse cijfers van één sector, met name de bouwnijverheid. Ik hoop met dat laatste een coherent referentiekader te bieden voor sociale, economische, politieke en culturele geschiedenis.

Loonongelijkheid

De eerste stap biedt een blik op daglonen per nijverheidssector in 1896, 1937, 1960 en 1997 (tabel 1).¹⁶ Het gaat om momentopnamen die niet alleen seizoen of arbeidsduur negeren, maar ook verschillen wat betrouwbaarheid betreft. Alle lonen staan in frank van 1914 en geven dus informa-

Tabel 1. Daglonen in de nijverheid, frank van 1914, volwassen mannen¹⁷

* gewogen gemiddelde (rekening houdend met belang van elke sector), behalve in 1997.

	1896	1937	1960	1997
Voeding	2,84	4,69	5,62	10,92
Kleding	2,96	4,89	5,45	7,65
Mijnen	3,54	6,05	7,87	-
Chemie	3,04	5,40	6,88	13,21
Leder	2,93	4,72	5,32	8,03
Papier	3,06	4,97	6,40	11,43
Groeven	3,22	5,31	-	-
Metaal	3,56	5,53	7,61	11,39
Hout	3,09	4,73	5,39	9,15
Bouw	3,15	5,17	6,14	9,00
Textiel	2,95	4,47	5,55	10,15
Glas	4,40	5,16	6,30	11,18
Gemiddeld*	3,28	5,33	6,65	10,20
Variatiecoëfficiënt	0,123	0,08	0,135	0,160

tie over de evolutie van de koopkracht. In 1960 en 1997 heb ik rekening gehouden met mindering voor sociale zekerheid en belastingen (waarover ik hieronder meer informatie geef). De lonen hebben bijgevolg dezelfde betekenis en zijn vergelijkbaar.

Tussen 1896 en 1937 steeg het reële loon met 62 procent, wat overschreden werd in de sectoren van voeding, kleding, mijnen en chemie. In die van metaal, hout, textiel en vooral glas was de loonstijging geringer. Niettemin was de sectorale loonkloof afgenomen (zie de variatiecoëfficiënt, die de afstand van elke waarde meet ten opzichte van het gemiddelde). Tussen 1937 en 1960 groeide het reële loon met 24 procent, terwijl de loonkloof was toegenomen. Dat laatste had te maken met enkele sterke groeiers (metaal, mijnen) en met achterblijvers (kleding, leder, hout). Tussen 1960 en 1997 was het gemiddeld loon weer behoorlijk gestegen (+ 53 procent), wat vooral gebeurde in de sectoren van de chemie, voeding, textiel

en hout. Geringe stijging was er bij kleding, leder en bouw. Al bij al nam de loonkloof tussen de sectoren toe om zowat 30 procent hoger te liggen dan in 1896.

Tussen 1896 en 1997 zijn de gemiddelde nettodaglonen van mannen vermenigvuldigd met 3,1. Er was dus een belangrijke verhoging van het netto reële loon van arbeiders in de nijverheid, dat een vrij regelmatige groeivoet kende. Die haalde 1,12 procent per jaar tussen 1896 en 1997, lag iets hoger in de eerste (+ 1,19 procent) en derde periode (+ 1,16 procent), maar lager tussen 1937 en 1960 (+ 0,97 procent). De groei na 1960 kan worden vergeleken met die van het totaal inkomen in België (in vaste munt), die 2,89 procent per jaar haalde tussen 1953 en 1990¹⁸, wat gevoelig sterker was dan de groei van lonen in de industrie (+ 1,16 procent). Die verhouding tussen loon en totaal inkomen wordt gebruikt als indicator van sociale ongelijkheid: de tragere groei van reële lonen wijst bijgevolg op gestegen ongelijkheid tussen 1953 en 1990.

Een optocht tijdens de grote algemene staking in de textielsector in 1950 waarbij de lage lonen werden aangeklaagd. (Amsab-ISG, Gent)

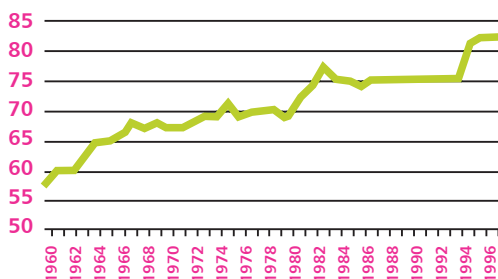
Mechanisatie, omzet en arbeidsmarkt verklaren de loonstijging tussen 1896 en 1997, maar sociale verhoudingen spelen een even sterke rol met de groei van collectieve arbeidsovereenkomsten, nationaal overleg en de vrij algemene toepassing van de koppeling van het loon aan het indexcijfer van kleinhandelsprijzen na 1945. Moeilijke conjunctuurjaren (1975, 1981 en 1994) hebben klappen toegebracht aan enkele sectoren, wat verklaart waarom lonen in de metaal-, leder- en kledingnijverheid minder snel stegen dan in de chemie, textiel en voeding.

Het loonverschil tussen mannen en vrouwen moet ook worden belicht. Ik gebruik daarvoor gemiddelde uurlonen van man-

nen en vrouwen in de nijverheid. In 1896 bedroeg het verschil 56 procent. De verhouding was in 1937 amper veranderd: 55 procent. En in 1960 bedroeg ze 59 procent. Ten opzichte van 1896 was er bijgevolg slechts matige vooruitgang tot 1960. Later minderde de kloof snel, tot 80 procent op het einde van de jaren 1990 (grafiek 1).¹⁹ Sinds het midden van de jaren 1990 benadert het uurloon van vrouwen almaar meer dat van mannen. De jaren 1960-1966, 1981-1983 en 1995 zagen het verschil telkens snel verminderen, wat wordt verklaard door de zogenaamde tweede feministische golf die wetgeving en machtsverhoudingen op de werkvloer beïnvloedde.²⁰ Maar zelfs al

verdiene mannen en vrouwen vandaag bijna hetzelfde uurloon, toch bestaan er nog steeds verschillen in het loonzakje op het einde van de maand, omdat vrouwen meer dan mannen deeltijds werken, hun loopbaan onderbreken, in minder 'sterke' nijverheden werken of slachtoffer zijn van discriminatie.²¹

Grafiek 1. Uurlonen van vrouwen t.o.v. het mannenloon, in procent, nijverheid, 1960-1997²²

Een internationale blik rondt dit onderdeel af (tabel 2). Tot de Tweede Wereldoorlog was België gekenmerkt door lage, flexibele lonen, maar rond 1950 beende het land de omliggende landen meer dan bij. Het dagloon van een ongeschoolde metselaar in het eerste kwart van de 19e eeuw bedroeg ongeveer driekwart van het loon in Nederland en Frankrijk, maar amper de helft van het loon in Engeland. Dat veranderde weinig tot 1914, met winst ten opzichte van Engeland

en Frankrijk, maar verlies tegenover Nederland.²³ De hollende inflatie tijdens de oorlog schudde de verhoudingen door elkaar: Belgische uurlonen verdubbelden in 1919, maar de waardevermindering van de frank deed die stijging teniet, waardoor de loonkloof tussen België en de andere landen toenam. Een stakingsgolf in 1919 en 1920, de gunstige economische conjunctuur en nieuwe loonakkoorden hebben de Belgische lonen een opwaartse duw gegeven in de late jaren 1920, maar het effect daarvan verdween tijdens de crisisjaren 1930. Na de Tweede Wereldoorlog maakten de Belgische (bruto)lonen een gigantische sprong, waardoor ze de lonen in de andere landen (tijdelijk) achter zich lieten.

Die stijging had te maken met de grote vraag naar arbeid (waarvan de akkoorden met betrekking tot 'gastarbeiders' in de mijnen getuigen), een breed sociaal overleg, de uitbouw van de sociale zekerheid en economische problemen in het buitenland. In de jaren 1970 ontstond een nieuwe hiërarchie, met een Belgische loonkost die hoger was dan de Nederlandse en de Franse, maar lager dan de Duitse en de Engelse. Deze verhoudingen hebben tot vandaag in grote mate standgehouden, hoewel er constant kleine verschuivingen waren. In 2008 waren de Belgische lonen nagenoeg gelijk aan de Franse, Nederlandse en Duitse, maar lagen ze boven de Engelse (tabel 2), terwijl de Belgische

Tabel 2. Lonen in België t.o.v. omliggende landen, procentueel verschil, 1900-2008²⁴
n.b.: een negatief cijfer betekent lager loon in België, een positief hoger loon

	Nederland	Engeland	Frankrijk	Duitsland
1900	-29	-38	-13	-15
1930	-36	-45	-32	-36
1950	+43	+6	+67	+21
1960	+14	-15	+24	-8
2008	+0	+12	+3	+2

lonen in 2005 13 procent hoger lagen dan in Duitsland, maar in 2012 alweer maar 7 procent. Ondernemers en economen hebben het regelmatig over de 'Belgische loonhandicap'. Die betreft de brutolonen, maar wat arbeidsters en arbeiders uiteindelijk in het loonzakje vinden, is heel wat minder, wat te maken heeft met de bijdrage van werkgevers en -nemers aan de sociale zekerheid. Wordt daarmee rekening gehouden, dan bestaat de handicap niet: de jongste jaren beschikt de Belgische arbeider over een gematigd belastbaar loon binnen West-Europa.²⁵

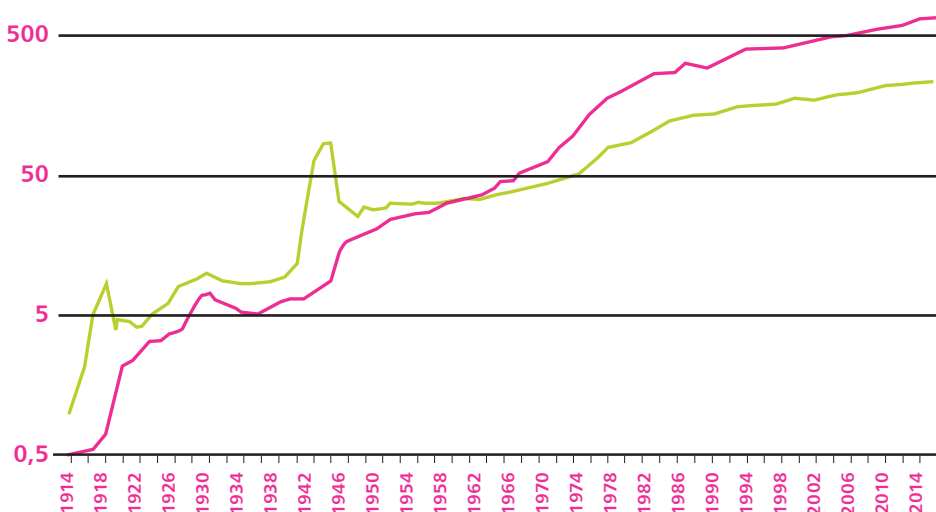
Jaarlijkse brutolonen in de bouw

Dat reële lonen van mannelijke industriearbeiders in België sinds 1896 zijn gestegen, bleek uit tabel 1. Nu komt aan bod wanneer er belangrijke verschuivingen zijn gebeurd. Ik volg daarom de lonen in de bouwnijverheid. Ideaal zou zijn alle lonen van arbeidsters en arbeiders in de industrie jaar na jaar te volgen, rekening houdend

met veranderingen in de werkgelegenheid. Voor België is dat echter (nog) niet mogelijk. Lonen in de bouw zijn niettemin een goede indicator van de algemene loonevolutie in de nijverheid (afwijkingen tussen 3 en 12 procent, zie tabel 1). Eveneens van tel is dat België, zoals ook andere landen, beschikt over lange reeksen lonen van de bouwnijverheid (tot 1940 voor Brussel, daarna voor het hele land), terwijl voor andere sectoren zulke informatie ontbreekt. Het vergt een hoop berekeningen om een homogene reeks te verkrijgen.²⁶ Ze leiden tot een doorlopende reeks van het bruto uurloon van metselaars van 1914 tot 2014. Grafiek 2 toont deze evolutie (met logaritmische schaal om de kleine verschillen aan te duiden). Ook geef ik de evolutie van de kosten voor levensonderhoud, waarop ik verder terugkom, wat bijdraagt tot de verklaring van de evolutie op lange termijn.

Het bruto uurloon steeg van 0,5 frank in 1914 naar 635 frank in 2014, of met 7,3 pro-

Grafiek 2. Evolutie van het bruto uurloon van volwassen mannelijke arbeiders (bouw), in 'lopende' frank (roze lijn), en kosten voor levensonderhoud (1913-1914 = 1) (groene lijn), logaritmische schaal²⁷

cent per jaar. De jaren na beide oorlogen lieten een klim van 12 procent per jaar optekenen, die eveneens werd gehaald tijdens de jaren 1970. Een kleinere groei was er in de jaren 1950 (+ 4,0 procent) en 1960 (+ 8,1 procent) en tussen 1980 en 2000 (+ 3,4 procent). Een bescheiden groei was er tussen 2000 en 2010 (+ 2,2 procent), en er was zelfs een daling in de jaren 1930 (-0,9 procent). De curve van het brutoloon krijgt meer relevantie wanneer ze wordt gezet naast de evolutie van de kosten voor levensonderhoud, waardoor de enorme toename tussen 1914 en 2014 wordt geïllustreerd: de stijging na 1918 vindt haar oorsprong in de vrijwel constante inflatie. Echter, brutolonen ontwikkelden zich ook los van de prijsevolutie. Tussen 1919 en 1939 en 1945 en 1959 volgt de looncurve die van de levensduurte, maar – beslissend moment! – in 1960 steekt de looncurve de andere voorbij. Tijdens de wereldoorlogen steeg het loon amper, terwijl de prijzen van de meeste elementaire goederen verveelvoudigden.

Verklaringen voor de evolutie van brutolonen van metselaars moeten worden gezocht in economische, institutionele en sociale ontwikkelingen.²⁸ Natuurlijk verklaren inflatie en koppeling van de lonen aan het indexcijfer van kleinhandelsprijzen na 1918 al heel wat, maar er is meer. Voor 1914 kwam het in Brussel niet tot collectieve arbeidsovereenkomsten (nochtans wel het geval in andere Belgische steden), wat wijst op zwakke vakbonden en een woelige arbeidsmarkt met hoog verloop; dat veranderde niet in de jaren 1920. De lonen, die amper waren gegroeid tijdens de oorlog, stegen onder druk van de vraag naar arbeid naar aanleiding van de heropbouw. In 1928 en 1929, bloeiende jaren bij uitstek, waren een staking en een betoging nodig om de lonen omhoog te duwen, maar de groei werd tenietgedaan door de crisis van de jaren 1930. De stakingen van 1936

leidden ook in Brussel tot de invoering van een collectieve arbeidsovereenkomst met een (geringe) stijging van het loon en de koppeling ervan aan het indexcijfer van kleinhandelsprijzen. Tussen 1944 en 1980 volgden de arbeidsovereenkomsten elkaar op, maar de hoge vraag naar arbeid en de sociale agitatie in die periode hebben ertoe geleid dat lonen sneller stegen dan voorzien in de conventies. Rond 1980 sloeg de toestand om en geraakte de bouw in het slop – wat getuigt van de algemene crisis in die jaren. Regeringsmaatregelen hielpen de lonen te drukken (de volmachtenwetten uit 1983 en de daarbij aansluitende loonmatigingswetten). In 1986 leidde dat tot de eerste effectieve loondaling sinds 1931. Naderhand verbeterde de bouwconjunctuur en kende ze een matig verloop, gevolgd door een korte bloei tussen 2004 en 2008. De brutolonen volgden getrouw het prijsindexcijfer. In april 2009 was er in de bouw de eerste algemene staking sinds 1960, die vooral was gericht tegen conventionele beperkingen van loonstijgingen.

Een van de punten waarmee collectieve arbeidsovereenkomsten zich inlieten was het vaststellen van 'loonzones' (tot 1974) en categorieën. De conventie van april 1978 bijvoorbeeld onderscheidde vier categorieën (geschoolden 1e graad, geschoolden 2e graad, geoefenden en ongeschoolden), creëerde een 'scheidingsvergoeding' bij een langer verblijf van de werknemer in het buitenland (logies en/of voeding), en voorzorg uurlonen voor ploegbazen en meestersgasten. Voor 1940 bestonden die categorieën ook, maar de bronnen vermelden doorgaans enkel 'metselaars' en 'helpers'. Uurlonen van geschoolden (metselaars) en ongeschoolden (helpers) over een lange

Bouwarbeiders voor het volkshuis in Menen tijdens de staking van 1936. (Amsab-ISG, Gent)

periode volgen, geeft inzicht in de werking van de arbeidsmarkt, de hiërarchie op de werkvloer en de loonverschillen. Het brengt ook nuances aan in het homogeen beeld van de loonevolutie dat hierboven werd geschetst. Over een lange periode beschouwd, verdiende de helper gemiddeld 75 procent van wat de metselaar kreeg. De Eerste Wereldoorlog en zijn nasleep hebben loonverschillen instabiel gemaakt. De algemene stijging van het loon in 1919 kwam vooral ten goede aan de helpers, maar in 1922 en 1923 werd de winst tenietgedaan, wat de loonkloof vergrootte (58 procent). Loonsverlagingen in de jaren 1930 waren minder drastisch voor ongeschoolden, waardoor zij terug wat goedmaakten ten opzichte van de metselaars. Collectieve arbeidsovereenkomsten na 1945 hebben de loonhiërarchie gestabiliseerd. In 1965 steeg het loon van geschoolden sneller dan dat van helpers, wat leidde tot een grotere loonspanning (73 procent), maar die werd naderhand geleidelijk herleid tot 80 procent. Over de hele periode beschouwd, minderde de loonkloof bij een algemene loonsverlaging en wanneer er zeer grote vraag was naar ongeschoolde arbeid. Maar al bij al zorgden gewoonten (grootste deel van de 19e eeuw) en collectieve arbeidsovereenkomsten (na 1945) voor een stabiele hiërarchie.

Kosten voor levensonderhoud en koopkracht

De stap van bruto- naar nettolonen is niet eenvoudig. Sociale zekerheid en belastingen brengen grote voordelen voor werknemers (en de hele maatschappij), maar die zijn indirect. Bijgevolg worden beide afgetrokken van het brutoloon. Tot de jaren 1950 bestond het verschil tussen bruto- en besteedbare lonen amper, maar vanaf de prille jaren 1950 nam dat almaar toe. Hieronder heb ik het over 'brutoloon', 'belastbaar loon'

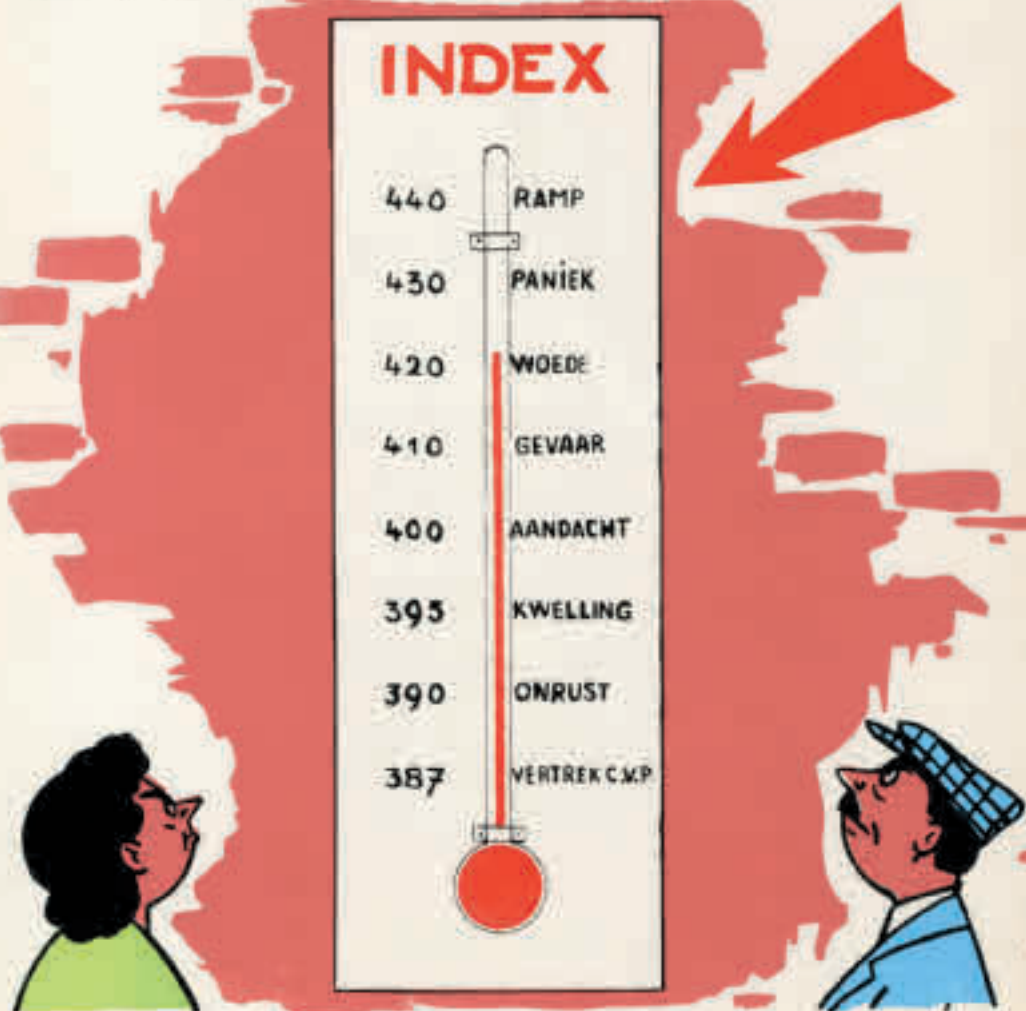
en 'bestedbaar loon' (of nettoloon): het eerste is de som die een werkgever uitgeeft aan loon (zonder patronale bijdrage voor de sociale zekerheid), het tweede is de som waarvan de sociale zekerheid, betaald door de werknemer, is afgehouden en het derde is de som die de werknemer in het loonzakje vindt, na afhouding van sociale zekerheid en belastingen.

Na 1946 trek ik bijdragen voor de sociale zekerheid, betaald door de arbeiders, af van het bruto uurloon om tot het belastbaar loon te komen. Percentages van de bijdragen haal ik bij de Nationale Bank, macro-economische gegevens, en het ministerie van Arbeid.²⁹ Om vervolgens besteedbare lonen te weten te komen, verminder ik het belastbaar loon met sommen voor belastingen. Die laatste stap is allicht heikel: inkomensbelasting hangt immers af van vele factoren (burgerlijke staat, voltijdse of deeltijdse arbeid, kinderbijslag). Ik gebruik daarom een percentage dat betrekking heeft op een kinderloze, ongehuwde man, dat ik uit diverse bronnen haal.³⁰ De belastingen die arbeiders op hun inkomen betalen sinds 1914 zijn een aparte studie waard: voor 1940 betaalden zij amper iets, in de jaren 1950 ging gemiddeld 13,5 procent van het bruto belastbaar loon af, vandaag is dat verdubbeld. De loonsverhogingen – al dan niet wegens koppeling van het loon aan het prijsindexcijfer – hebben de staatskas dus als het ware automatisch gespijsd.

Reële brutolonen duiken vaak op als economische indicator van de evolutie van de loonkost, terwijl reële nettolonen informeren over het verloop van de koopkracht. Ik bekijk bijgevolg deze twee loonreeksen. Even benadrukken wat ze juist meedelen.

Verkiezingsaffiche van de BSP met kritiek op de stijgende index onder de CVP-regering, 1954. (Amsab-ISG, Gent)

MET DE C.V.P. STIJGT HIJ GEDURIG

OM HEM TE DOEN DALEN
stemt socialist

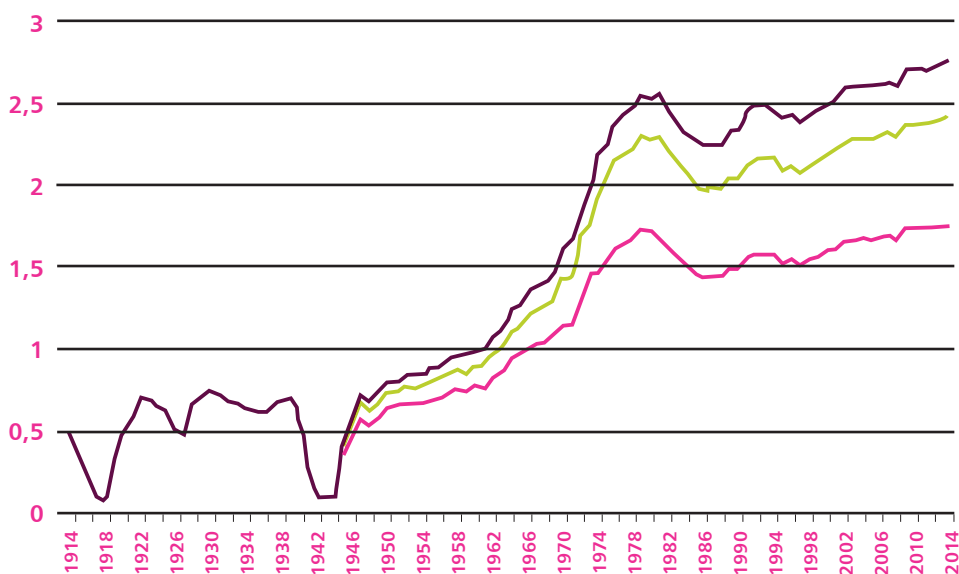
Ze meten níét de effectieve verdiensten van loontrekkers omdat ze geen oog hebben voor de structuur van de werkgelegenheid, werktijd, vakantie(geld), kinderbijslag of vervangingsinkomens voor ziekte of (deeltijdse) werkloosheid. Ze informeren over reële uurlonen van mannelijke, geschoolde arbeiders in één sector en halen daar hun betekenis.

Vanaf 1919 berekent de nationale overheid een indexcijfer van de levensduurte met 1914 als referentie, dat in de loop van de jaren aan kwaliteit won. Hoewel dit cijfer tijdens het interbellum kritiek kreeg³¹, heb ik het gebruikt voor de jaren 1919-1939 en na 1946.³² Dat dit cijfer een nationaal gemiddelde is, terwijl ik tot 1945 lonen van Brusselse arbeiders volg, heeft weinig belang wegens de grote overeenstemming van de prijsevolutie binnen een klein land als België. Wat de oorlogsjaren betreft, gebruik ik eigen berekeningen.³³ Omdat er gemeenschappe-

lijke jaren zijn, kan ik alle reeksen aan elkaar knopen, wat een doorlopend indexcijfer van de levensduurte oplevert tussen 1914 en 2014, met 1914 als basisjaar (grafiek 2). Gemiddeld werd het leven 4,4 procent per jaar duurder tussen 1914 en 2014, met scherpe stijgingen tijdens beide wereldoorlogen, die het prijzenpeil definitief omhoog duwden. Kosten voor het levensonderhoud stegen tijdens het interbellum (+ 3,8 procent per jaar) en in de jaren 1950-1960 (+ 2,4 procent per jaar), maar zeer sterk tussen 1970 en 1983 (+ 7,1 procent per jaar), waarna ze iets rustiger klommen (+ 1,1 procent per jaar tussen 1983 en 2014).

Bruto uurlonen, belastbare uurlonen en netto uurlonen worden gedeeld door dit indexcijfer van de kost voor levensonderhoud, wat drie reeksen van reële lonen oplevert. Die zijn probleemloos te vergelijken door de tijd omdat ze worden uitgedrukt in de munt van 1914. Grafiek 3 volgt de drie reek-

Grafiek 3. Reële brutolonen, reële belastbare lonen en reële besteedbare (of netto)lonen van geschoolde bouwvakarbeiders, 1914-2014, in de munt van 1914 (bovenste lijn: bruto uurlonen, middenlijn: bruto belastbare uurlonen, onderste lijn: besteedbare uurlonen).³⁴

sen. Onmiddellijk valt het grote verschil op tussen reële bruto uurlonen en reële netto uurlonen na 1945 en, vooral, na 1978. Tussen 1914 en 2014 stegen de reële brutolonen 5,4 keer, maar de reële nettolonen slechts 3,5 keer, wat uiteraard verklaard wordt door de sommen die in mindering werden gebracht voor sociale zekerheid en belastingen. Eén uur werk leverde in 2014 dus 3,5 keer meer koopkracht op dan een eeuw daarvoor.

Verder vallen op: de vrijwel gelijke daling tijdens beide wereldoorlogen (- 30 procent per jaar in 1914-1918 en 1940-1944), de scherpe klim tussen 1950 en 1975, de daling in de jaren 1980 en de gezapige toename sinds 1990. Groeiritmen per specifieke periode verduidelijken de trend (tabel 4).

België heeft ook haar *Trente Glorieuses* (naar J. Fourastié) gekend tussen pakweg 1960 en 1980 met de grootste stijging van de koopkracht uit de voorbije eeuw. Vooral het decennium 1965-1975 was uniek in dat opzicht, toen de koopkracht jaar na jaar

Tabel 4. Jaarlijkse groei van reële brutolonen en reële besteedbare lonen (in %) in enkele perioden³⁵

	Reële brutolonen	Reële nettolonen
1840-1914	+1,25	+1,25
1914-1939	+1,30	+1,30
1939-1960	+1,66	+0,51
1960-1985	+3,39	+2,53
1985-2014	+0,65	+0,64
1914-2014	+1,72	+1,26
1953-2013	+1,99	+1,63

steeg met 4,6 procent in netto uurloon. Dat was nooit eerder gebeurd en heeft zich ook niet herhaald. De bloeiende conjunctuur, de grote vraag naar arbeid, het sociaal overleg en enkele arbeidsconflicten hebben daartoe bijgedragen, net als het prijzenbeleid, productiviteitsverhogingen van consumptiegoederen en diverse ontwikkelingen in de kleinhandel (de hevige concurrentieslag van supermarkten). Het interbellum, mét de grote crisis van de jaren 1930, zag de koopkracht eveneens stijgen, wat vooral heeft te maken met de zeer gunstige jaren 1928, 1929, 1930 en het herstel in 1936-1937. De 19e eeuw laat een toename van 1 procent per jaar optekenen³⁶, behoorlijk minder dan beide vorige perioden.

De jaren na 1990 bengelen echter achteraan wat toename van de koopkracht betreft. Tabel 5 gaat iets dieper in op aparte tienjaarlijkse perioden sinds 1965, wat de uitzonderlijke groei toont tussen 1965 en 1975, de daling van het reële nettoloon in het daaropvolgend decennium (een ontwikkeling die ook in de crisisjaren 1930 gebeurde), het lichte herstel na 1985, de iets gunstiger evolutie na 1995 en de nieuwe tragere groei na 2005.

Tabel 5. Jaarlijkse groei van reële brutolonen en reële besteedbare lonen (in %) na 1965³⁷

	Reële brutolonen	Reële nettolonen
1965-1975	+6,00	+4,60
1975-1985	+0,18	-0,33
1985-1995	+0,51	+0,40
1995-2005	+0,80	+0,88
2005-2014	+0,62	+0,62

Zeker, de jaren na 1945 gaan gepaard met de uitbouw van de sociale zekerheid en met de stijging van de belastingvoet voor arbeiders. Niettemin heeft het neoliberaler beleid uit de jaren 1980 (en later) de beurs op de knip gehouden. Verbaast het niet dat de koopkracht tussen 1975 en 2014 minder snel is gestegen dan in het laatste kwart van

nettolonen vergeleek. Bij wijze van test zette ik mijn reeks om in indexcijfers om de vergelijking met de reeks 'reële nettolonen' van het ministerie te maken en zag een perfecte samenloop van 1958 tot 1973, gevolgd door een sterkere stijging van mijn cijfers tot 1982; na dat jaar liepen beide curven weer perfect gelijk (een correlatiecoëfficiënt $R=0,988$ voor de hele periode). Dat levert allicht niet een certificaat van juistheid, maar laat toch toe te stellen dat mijn cijfers aannemelijk zijn.

<http://powervrouwen.blog.nl/wetenschap/2015/03/06/dit-tempo-duurt-het-nog-70-jaar-eer-loonkloof-gedicht>

de 19e eeuw? Nog dit: de groeivoet van het reële netto uurloon tussen 1953 en 2013 bedraagt 1,63 procent per jaar, die van het bruto nationaal product klom met 2,32 procent per jaar in die periode.³⁸ Dat duidt op een gevoelige toename van de ongelijkheid.

Mijn essay begon met een oefening van het ministerie van Tewerkstelling en Arbeid dat de loop van reële bruto uurlonen met reële

Besluit

Heeft het zin de geschiedenis van lonen en koopkracht als geïsoleerd onderzoeksthema te nemen? Draagt deze verzelfstandiging niet bij tot een te technische kijk op lonen, reële lonen en koopkracht, los van sociale verhoudingen, economische ontwikkeling, beleid of een specifieke bedrijvigheid of probleemstelling? Ik meen dat lonen, reële lonen en koopkracht de centrale as (kunnen) vormen van onderzoek dat bijzonder veel, zo niet alle aspecten van een maatschappij raakt. Dit essay toont dat aan: lonen en koopkracht beroeren werkgevers, werknemers, gezinnen, overheden en media, ze hebben betrekking op loonkost en inkomen, hebben een relatie met sociale vangnetten en informeren over consumptie en gevoelens van maatschappelijk ongenoegen. Kortom, lonen en koopkracht vormen de kern voor een goed begrip van verleden, heden en toekomst. Daarom zijn ze deel van belangrijke onderzoeksvragen en debatten. Duiding van (reële) lonen vergt immers kennis van industriële conjunctuur, hiërarchie op de werkvloer, overheidsbeleid, gelijkheidsstreven en rechtvaardigheidsgevoel, arbeidsmarkt, kost voor levensonderhoud, consumptienormen en vakbondsstrategieën.

Grote momenten van verandering van de koopkracht waren er zeker. De twee wereldoorlogen en de crisisjaren 1930 en 1980

Affiche van het Vrouwenkomitee van Alle Macht aan de Arbeiders (AMADA) met een oproep voor een betoging tegen de levensduurte en voor hogere lonen, 1974. (Amsab-ISG, Gent)

kenden koopkrachtverlies. Wat de oorlogen betreft, lag het dieptepunt in 1918 en 1943, met een verlies van respectievelijk 84 en 87 procent ten opzichte van 1913 en 1939. Tijdens de crises nam de koopkracht af met 17,5 procent tussen 1930 en 1936, en met 13,8 procent tussen 1981 en 1986. Ook in andere jaren was er vermindering, maar die was gering (1948, 1953, 1959, 1961, 1995, 1997, 2005 en 2008). De sterkste stijging gebeurde tussen 1962 en 1979, en na beide

wereldoorlogen. De groei in de jaren 1960 en 1970 was uniek. In alle andere jaren klom de koopkracht gestaag. Verbanden tussen de evolutie van de koopkracht en allerlei variabelen zijn legio. De relatie met de oorlogen hoeft geen verdere uitleg, terwijl de dalingen tijdens de crises van de jaren 1930 en 1980 te verklaren zijn door economische en beleidsmatige factoren. Hetzelfde geldt voor de verklaring van de enorme stijging in de jaren 1960 en 1970. Niettemin spelen

bepaalde factoren, zoals een staking of een regeringsinitiatief, een doorslaggevende rol in specifieke jaren, wat algemeen verklaarende uitspraken voor die jaren niet toelaat.

- 1 *Lonen en arbeidsduur*, Brussel: ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, 1999, p. 45 (zie: <http://www.werk.belgie.be/publicationDefault.aspx?id=4174>, laatst geraadpleegd op 12/02/2015).
- 2 De 'technische' kant van dit onderzoek houd ik hier beperkt. Ik verwijs daarvoor naar: P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat aux XIXe, XXe et XXIe siècles. In: G. VANTHEMSCHE (red.), *Les groupes socio-économiques en Belgique, 19e-20e siècles*, Brussel: CRISP, 2015 (ter perse). Daarin is alle informatie te vinden over bronnen en methoden.
- 3 M. PEETERS, L'évolution des salaires en Belgique de 1831 à 1913. In: *Bulletin de l'Institut de recherches économiques*, 1939, pp. 389-420; M. NEIRYNCK, *De loonen in België sedert 1846*, Antwerpen: Standaard, 1944.
- 4 *Cahiers d'histoire des prix – Bijdragen tot de prijzengeschiedenis*, Leuven: Interuniversitair Centrum voor de geschiedenis van prijzen en lonen in België, 1956-1959; C. VERLINDEN e.a. (red.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, Brugge: De Tempel, 1959-1974.
- 5 Bijvoorbeeld: P. VAN DEN EECKHOUT, *Lonen van Brusselse arbeiders in openbare instellingen (1809-1934)*, Brussel: HESG, 1979; P. SCHOLLIERS, *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1940: de enquête Davin*, Brussel: HESG, 1979.
- 6 C. VANDENBROEKE, *Vlaamse koopkracht: gisteren, vandaag en morgen*, Leuven: Kritak, 1984.
- 7 I. CASSIERS & P. SOLAR, Wages and productivity in Belgium, 1910-1960. In: *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(1990)4, pp. 437-449.
- 8 G. ALTER, M. NEVEN & M. ORIS, Mortality and modernization in Sart and surroundings, 1812-1900. In: T. BENGTSOON e.a. (red.), *Life under pressure. Mortality and living standards in Europe and Asia, 1700-1900*, Cambridge: MIT, 2009, pp. 173-208.
- 9 N. BRACKE, De vrouwenarbeid in de industrie in België omstreeks 1900. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1996, pp. 165-207; J. MESTDAGH, Zweetarbeid en zweetlonen. De thuisarbeid in de Izegemse schoenmakerij (1840-1940). In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (2003), pp. 49-90; P. SCHOLLIERS, Industrial wage differentials in 19th century Belgium. In: Y. BRENNER e.a. (red.), *Income*

Distribution in Historical Perspective, Cambridge: University Press, 1991, p. 96-116; P. VAN DEN EECKHOUT, Les salaires dans la construction de 1815 à 1990. In: *Les Cahiers de la Fonderie*, (1995)19, pp. 2-11.

- 10 G. ALTER, Work and income in the family economy: Belgium, 1853-1891. In: *Journal of Interdisciplinary History*, 15(1984)2, pp. 255-276; P. VAN DEN EECKHOUT, Family income of Ghent working-class families c. 1900. In: *Journal of Family History*, 18(1993)2, pp. 84-111.
- 11 P. DE ZWART e.a., Real wages since 1820. In: J.L. VAN ZANDEN e.a. (red.), *How was life? Global well-being since 1820*, Parijs: OECD, 2014, pp. 73-86 (zie: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/how-was-life/real-wages-since-1820_9789264214262-8-en#page1, laatst geraadpleegd op 22/06/2015).
- 12 I. CASSIERS & P. SCHOLLIERS, Le Pacte social belge de 1944, les salaires et la croissance économique en perspective internationale. In: D. LUYTEN & G. VANTHEMSCHE (red.), *Het Sociaal Pact van 1944. Oorsprong, betekenis en gevolgen*. Brussel: VUBPRESS, 1995, pp. 161-190; P. SCHOLLIERS, Loonontwikkeling, conjunctuur en arbeidsverhoudingen in het bouwvak in Brussel en Parijs, 1855-1940. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 21(1990)1-2, pp. 1-47.
- 13 Respectievelijk: D. LUYTEN, *Ideologisch debat en politieke strijd over het corporatisme tijdens het interbellum in België*, Brussel: Paleis der Academiën, 1996; A. VRINTS, *Het theater van de straat. Publiek geweld in Antwerpen tijdens de eerste helft van de 19e eeuw*, Amsterdam: University Press, 2011; P. SCHOLLIERS, *Loonindexering en sociale vrede*, Brussel: Centrum Hedendaagse Sociale Geschiedenis, 1985.
- 14 Voor België: W. DE RIDDER, Loon naar werk rond 1900: de invloed van loonsystemen op arbeid, arbeidsverhoudingen en management. In: *Brood & Rozen*, (2007)2, pp. 22-35; E. GEERKENS, *La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres*, Brussel: Paleis der Academiën, 2004; P. VAN DEN EECKHOUT, Van werkboekje tot arbeidscontract. De negentiende-eeuwse arbeidsrelaties revisited. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (2005), pp. 153-200.
- 15 J. JANUARIUS, Feeling at home: interiors, domesticity, and the everyday life of Belgian Limburg miners in the 1950s. In: *Home Cultures*, 6(2009)1, p. 61; P. SCHOLLIERS, *Arm en rijk aan tafel*, Brussel/Berchem: BRTN/EPO, 1993, pp. 90-93; Y. SEGERS, *Economische groei en levensstandaard*, Leuven: Universitaire Pers, 2003, p. 53.
- 16 De bronnen geven daglonen in 1896 en 1960, maar uurlonen in 1997. Die laatste werden op basis van de werktijd per sector in daglonen omgezet (voor de werktijd per sector, zie: *Lonen en arbeidsduur* [...], p. 96).

- 17 P. SCHOLLIERS, Industrial wage differentials [...], pp. 99, 106; *Recensement économique et social du 27 février 1937. Tome 4*, Brussel: ministerie van Binnenlandse Zaken, s.d., p. 48; *Belgische economische statistieken 1960-1970, II*, Brussel: Nationale Bank, s.d., p. 159; *Lonen en arbeidsduur* [...], p. 34. De lonen van 1937, 1960 en 1997 zijn gedefleerd aan de hand van het officiële indexcijfer van kleinhandelsprijzen (1914 = 100, 1937 = 735, 1960 = 3.320 en 1997 = 16.602).
- 18 *Belgische economische statistieken 1980-1990*, Brussel: Nationale Bank, pp. 2-3; Instituut voor de Nationale Rekeningen, *Raming van de jaarlijkse aggregaten 2013*, Brussel: Nationale Bank, 2014, p. 18.
- 19 *Lonen en arbeidsduur* [...], p. 31.
- 20 Loonkloof. Op: *Instituut voor de gelijkheid van mannen en vrouwen*, 2009, http://igvm-iefh.belgium.be/nl/actiedomeinen/arbeid/gelijk_loon/, laatst geraadpleegd op 28/12/2014.
- 21 N. DE SCHACHT e.a., *De m/v carrièrekloof: carrièreverschillen tussen mannen en vrouwen in België*, Gent: Academia, 2011, pp. 18-21.
- 22 *Lonen en arbeidsduur* [...], p. 31.
- 23 R.C. ALLEN, European Labourers, 1264-1913. In: *Global Price and Income History Group*, <http://gpih.ucdavis.edu/Datafilelist.htm#Europe>, laatst geraadpleegd op 27/12/2014. De lonen betreffen Antwerpen, Amsterdam, Londen en Parijs. Deze loonhiërarchie wordt bevestigd door andere gegevensbanken (zoals Clio Infra: <https://www.clio-infra.eu/datasets/combined/>).
- 24 Zie noot 21. Voor 2008: Labour cost. In: *Eurostat*, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/labour-costs/database> (totale loonkost in industrie en bouw), laatst geraadpleegd op 15/02/2015.
- 25 Annual net earnings. In: *Eurostat*, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_nt_net& (met bruto en nettolonen voor alle leden van de EU vanaf 2004), laatst geraadpleegd op 31/12/2014.
- 26 Voor bronnen en methoden, zie: P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat [...].
- 27 Voor de cijfers, zie: P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat [...].
- 28 P. SCHOLLIERS, Loonontwikkeling [...]; P. VAN DEN EECKHOUT, Les Salaires [...].
- 29 *Belgische economische statistieken*, Brussel: Nationale Bank (1941-1950, p. 183; 1950-1960, p. 133; 1960-1972, pp. 164-165; 1970-1980, pp. 169-171 en 1980-1990, p. 109); E.-S. KIRSCHEN, Winners and losers in the income distribution struggle, Belgium 1953-1977. In: H. VAN DER WEE & J. BLOMME (red.), *The economic development of Belgium since 1870*, Cheltenham: Elgar, 1997, p. 519; A. BERCKMANS, Evolution des revenus des ouvriers après redistribution par l'impôt et la sécurité sociale (1958-1975). In: *Cahiers économiques de Bruxelles*, 1977, p. 210; Loon. In: *Werkgelegenheid, arbeid en sociaal overleg*, <http://www.werk.belgie.be/defaultTab.aspx?id=39004>, laatst geraadpleegd op 31/10/2014. Ik gebruik volgende percentages: 1945-1954: 8 %, 1955-1964: 9 %, 1965-1969: 10,15 %, 1970-1974: 11,05 %, 1975-1984: 10,1 %, 1985-1989: 12,07 %, 1990-1999: 13,07 % en 2000-2014: 12,12%.
- 30 F. BAUDHUIN, *Histoire économique de la Belgique 1967-1968*, Brussel: Bruylant, 1970, p. 270 (nationale gemiddelden); A. BERCKMANS, Evolution des revenus [...], pp. 212, 228 (industriearbeiders); E.-S. KIRSCHEN, Winners and losers [...], p. 519 ('manual workers'); M. SAINTRAIN, *L'impôt des personnes physiques en Belgique: une analyse macroéconomique*, Brussel: Bureau fédéral du plan, 1998, p. 25 (nationale gemiddelden voor 1974-1996); Loon. In: *Werkgelegenheid* [...], p. 47; Bereken je nettoloon. In: *ABVV*, <http://www.abvv.be/web/guest/bereken-je-nettoloon/>, laatst geraadpleegd op 30/11/2014; aangevuld met: *Wages and labour costs. Tax rate in Belgium*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Wages_and_labour_costs, laatst geraadpleegd op 02/01/2015. Ik gebruik volgende percentages: 1945-1960: 13,5 %; 1961-1965: 15 %; 1966-1969: 17 %; 1970-1973: 20 %; 1974-1980: 25 % en 1981-2014: 27 %.
- 31 P. SCHOLLIERS, *Loonindexering* [...]. Dit indexcijfer hield bijvoorbeeld geen rekening met huishuur (wat een alternatief indexcijfer wel deed).
- 32 Het indexcijfer van kleinhandelsprijzen sinds 1919 (met basisjaar 1914) is te vinden via *Statbel*: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/economie/consumtieprijzen/>, laatst geraadpleegd op 28/10/2014.
- 33 P. SCHOLLIERS, Koopkracht en indexkoppeling. De Brusselse levensstandaard tijdens en na de Eerste Wereldoorlog, 1914-1925. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (1978), p. 358, P. SCHOLLIERS, Strijd rond de koopkracht, 1939-1945. In: D. MARTIN & A. COLIGNON (red.), *België, een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel: CEGESOMA, 1993, pp. 245-273.
- 34 P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat [...].
- 35 P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat [...].
- 36 P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat [...].
- 37 P. SCHOLLIERS, Pouvoir d'achat [...].
- 38 *Belgische economische statistieken 1980-1990*, Brussel: Nationale Bank, pp. 2-3; Instituut voor de Nationale Rekeningen, *Raming* [...], p. 18.